

ז'וזה ברונר וגליה פלוטקין עמרמי. מעבר לקליניקה: השיח הפסיכולוגי בתרבות העכשווית. תל אביב: רסלינג. 2016. 330 עמודים

דני פילק*

הספר *מעבר לקליניקה: השיח הפסיכולוגי בתרבות העכשווית*, שערכו פרופ' ז'וזה ברונר וד"ר גליה פלוטקין עמרמי, עוסק בהתפשטות השיח הפסיכולוגי הטיפולי אל מחוץ לגבולות הקליניקה (ובחזרה אליה), בעולם בכלל ובישראל בפרט. טענתם המרכזית של העורכים – טענה שמקבלת גיבוי בכל המאמרים המרכיבים אסופה זו – היא שהתפשטות השיח התרפויטי אל מחוץ לכותלי הקליניקה היא תהליך של תרגום. לטענתם, השיח הפסיכולוגי התרפויטי הוא "אחת השפות הלגיטימיות ביותר להגדרה, לניהול ולביטוי העצמי של האדם המודרני: הוא מעצב את הדרכים שבהן אנו חושבים על ילדות, זוגיות, הורות, זקנה, אהבה, תשוקה וכו'" (עמ' 8), ולכן חשוב כל כך לבחון את אופני תרגומו אל מחוץ לקליניקה. טענה בסיסית זו מקפלת בתוכה כמה טענות חשובות. ראשית, תהליך התרגום איננו תופעת לוואי של הטיפול. לטענתם של ברונר ופלוטקין עמרמי (שמאמרי הספר מאששים אותה, כאמור), תהליך התרגום וההתפשטות של השיח הוא מאפיין בסיסי חיוני של השיח הטיפולי ואינהרנטי לאופיו. שנית, תהליך התרגום אינו חד-כיווני, מהקליניקה אל מחוץ לה, אלא הוא תהליך מעגלי בשני מובנים. במובן הראשון, כי הוא יוצא מן הקליניקה אך חוזר אליה. את הדו-כיווניות הזאת מראה פלוטקין עמרמי במאמרה "מטראומה נפשית לטראומה לאומית: על שני מסלולי תרגום והופעתה של קטגוריה מקצועית חדשה". היא מתארת כיצד המושג "טראומה" מתפשט אל המישורים החברתיים והפוליטיים וחוזר אל השיח הטיפולי, ובתוך כך יוצר מושג חדש ואבחנה חדשה: "טראומה לאומית". במובן השני, כי התהליך הזה אינו מסתיים אלא מתפתח ומשתנה. דוגמה למעגליות זו, או אולי ליתר דיוק – לספירליות הזאת, אפשר לראות במאמרו של ד"ר אורי שוויד "טיולים על מפת המדע: מבט סינטומטרי על תרגום מושגים". באמצעות שימוש במתודולוגיית רשת מתוחכמת מאוד, שוויד מראה לנו כיצד נדידת מושגים נבחרים מתוך השיח הפסיכולוגי (מושגים מרכזיים במאמרים שונים בספר, כגון אושר, חוסן, מיינדפולנס ופוסט-טראומה) משתנה לאורך זמן, ואיך נוצרים מעגלים קונצנטרטיים שמתפשטים בצורה מתמדת.

הטענה השלישית היא שתהליך התרגום אינו תהליך של שעתוק מוחלט אלא תהליך יצירתי שבו אנו מקבלים מוצר היברידי ומורכב. במבוא מזכירים העורכים את טענתו של וולטר בנימין – כל תרגום משלב נאמנות וחופש, ולכן כל תרגום הוא יצירה של דבר מה חדש. מאמרו של ד"ר יוליה לרנר וד"ר קלאודיה זבנוביץ "שיח תרפויטי בתרגום לרוסית: ניתוח תוכניות ריאליטי בטלוויזיה פוסט-סובייטית" הוא דוגמה מצוינת לטענה זו. מתוך ניתוח תוכנית הטלוויזיה "משפט האופנה" בכלים אנתרופולוגיים וסמיוטיים, המחברות מראות כיצד השיח הטיפולי הגלובלי בתוכנית חייב להיות מעוגן בתבניות לשוניות ייחודיות של דיבור רוסי, סובייטי ופוסט-סובייטי כדי שיוכל להפוך לשפה חדשה לביטוי רגשות ודיבור על העצמי. דוגמה נוספת לכך שאין מדובר בשיתוק אלא ביצירה של דבר חדש היא מאמרה של ד"ר

* המחלקה לפוליטיקה וממשל, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

מיכל פלגיס "תרגום פסיכולוגיה חיובית למקום העבודה: האימון (קואצ'ינג) בישראל כמקרה בוחן". פלגיס מציגה מקרי מבחן ומראה איך האימון אינו תרגום אחד לאחד של השיח הטיפולי אל עולם העבודה, אלא יצירה של דבר מה חדש, היברידי.

טענה רביעית היא שתהליך התרגום הוא רב-ממדי ומתקיים בין המקומי לגלובלי, בין הפרטי לציבורי-פוליטי ובין המדעי-קליני לחיי היומיום. המאמרים של לרנר וזבנוביץ ושל פלוטקין עמרמי, שהזכרתי לעיל, מדגימים תרגום מהגלובלי למקומי. לרנר וזבנוביץ מראות, כאמור, כיצד השיח התרפויטי האוניברסלי יכול להפוך רלוונטי עבור צופי הטלוויזיה ברוסיה רק באמצעות תהליך של תרגום ותיווך דרך מושגים ותפיסות מקומיות – רוסיות, סובייטיות ופוסט-סובייטיות. פלוטקין עמרמי מראה כיצד מושג אוניברסלי כגון "טראומה" מקבל בקונטקסט הישראלי משמעות אחרת – "טראומה לאומית", וכיצד בקונטקסט הישראלי המשגה זו – אשר מיועדת לכלול את הקהילה הלאומית היהודית-ישראלית בלבד – פועלת לחיזוק הדרתם של הפלסטינים אזרחי ישראל. מאמרה של פלוטקין עמרמי מדגימה גם את המעבר בין הפרטי לציבורי-פוליטי, שבא לידי ביטוי גם במאמרה של ד"ר מאיה מוכתל "המאבק נגד עינויים כ'תהליך טראומה'". מוכתל עוסקת באופן שבו מטפלות ומטפלים משתמשים בידע המקצועי כדי לפעול נגד עינויים, וטיפול או ריאיון פרטני הופכים לאמצעי מאבק נגד תופעה פוליטית. מאמרה של פלגיס, שהזכרתי קודם, מראה את תהליך התרגום והמעבר מהתאוריה הפסיכולוגית לעולם הכלכלה הקפיטליסטית והעבודה, באמצעות ניתוח התפתחותו של הקואצ'ינג מתוך הגישה התאורטית של הפסיכולוגיה החיובית.

עורכי הספר מבקשים – בצדק – להציג אותו כאלטרנטיבה, או כתוספת, לשלוש הגישות העיקריות המשמשות לניתוח הממשק שבין תאוריות ושיח טיפולי ובין מערכות חברתיות שונות. הראשונה היא גישתם של אנשי הטיפול עצמם, אשר רואים "בידע הטיפולי אמצעי לגילוי אמת בעלת תוקף אובייקטיבי, הן לגבי הפרט, הן לגבי החברה" (עמ' 8), ולכן אך טבעי להשתמש בידע זה בתחומי חיים אחרים. השנייה היא גישתם של סוציולוגים וחוקרי תרבות אשר מתייחסים לשיח הטיפולי כאל אידיאולוגיה בעייתית (מעין "תודעה כוזבת"), כאל שיח שנותן לגיטימציה לתהליכי נהנתנות ועיסוק בלעדי בסיפוק מאוויים אינדיבידואליים, או כאל ממד תרבותי של התפשטות הניאורליברליזם הגלובלי. הגישה השלישית היא ראייה אנתרופולוגית שרואה בשיח התרפויטי ביטוי נוסף של אימפריאליזם תרבותי מערבי. מול שלוש הגישות האלו, האסופה מציעה בעקביות נקודת מבט חלופית שממנה תהליך התרגום נראה כתהליך מורכב רב-ממדי. במקום שלוש העמדות הכוללניות הללו, הספר מציג גישה שמבקשת לעשות פרובלמטיזציה של תהליך התרגום ולבחון את מורכבותו – הן את המורכבות האידיאולוגית, לעומת הנטייה של שלוש הגישות האחרות להתייחסות חד-ממדית, והן את המורכבות המבנית, שכן בתהליך התרגום מעורבים שפה, מוסדות, סוכנים קולקטיביים וסוכנים פרטיקולריים. לכן המחברים בספר עוסקים בזהות המתרגמים, בניתוח סמיוטי של פעולת התרגום או בהבהרת התנאים החברתיים שבהם מתקיימת פעולת התרגום. דוגמה לכך היא מאמרו של מתן שחק "מהנדסי האושר: כיצד נרתמה הפסיכולוגיה למרדף אחר האושר". המאמר לא רק מראה כיצד מתוך הפסיכולוגיה החיובית נוצרו "מדעי העושר", אלא גם מטיל אור על הכלכלה הפוליטית של פעולת התרגום. שחק מראה שהמעבר מריפוי הסבל ליצירת אושר פועל בעצם כאמצעי להגדלת השוק – הרי כל אחד רוצה להיות מאושר (דוגמה מוחשית לכך אפשר למצוא בתעשיית הפארמה, שעברה מטיפול במחלות לייצור תכשירים שמספקים "איכות חיים"). פלגיס עומדת במאמרה על

ממדים שונים של מורכבות זו ותולה את הופעתו והתפשטותו של הקואוצ'ינג בשינויי מאקרו שהתרחשו בעולם הייצור והעבודה, בהופעתן של שיטות ניהול חדשות ובהשפעתם של סוכנים אינדיבידואליים. פלגיס מדגישה גם את מורכבות החדירה של רעיונות מהפסיכולוגיה החיובית אל עולם העבודה, מורכבות שמכילה "ניצול ארגוני וגם אינטרס אישי, דרישה קפיטליסטית וגם התייצבות כנגד ניכור ושחיקה" (עמ' 47). אם כן, המאמרים בספר מממשים את המטרה להציג בפני הקורא גישה פרשנית אלטרנטיבית.

כדאי לציין גם את מאמרה של מאיה מוכמל, המצביעה על גישה נוספת שעורכי הספר לא התייחסו אליה במבוא. בין הגישה של המטפלים המתייחסים לשיח הטיפולי כאל ידע אמת ומקנים לו כוח מאשש של המציאות ובין הביקורת החיצונית של סוציולוגים ואתרופולוגים, קיימת ביקורת פנימית – אנשי טיפול הנשענים על הידע והתובנות של הפרקטיקה הטיפולית כדי להציג עמדה ביקורתית ואקטיביסטית. זוהי מסורת ארוכה שצמחה במגוון תקופות ומקומות: הנסיסיונות לשלב פרקטיקה טיפולית עם פרקטיקה מהפכנית בדרום אמריקה בשנות השישים (למשל בקבוצות הפסיכואנליטיקנים "פלטפורמה" ו"דוקומנטו"), תנועת האנטי-פסיכיאטריה באנגליה בשנות השישים, והשילוב בין טיפול לאקטיביזם שגובש על ידי התנועה הפמיניסטית. מוכמל מסכמת גישה זו ואומרת כי ה"שימוש בשפת האבחון והטיפול הנפשי על מנת לערוך דיון ציבורי בעינינו כהתרחשות פוליטית וחברתית פוגענית [...] דומה לאופן שבו השיח הפמיניסטי השתמש בשיח הטיפולי לקידום מאבק [...] וגם חולל תמורות מהותיות בתפיסת הטיפול" (עמ' 108).

הספר מחולק לשלושה שערים, שכל אחד מהם עוסק בפן אחר של תהליך התרגום והמעבר. השער הראשון עוסק במתח שבין הגלובלי למקומי בישראל; השער השני בוחן את נדידת השיח התרפויטי לזירות לא מערביות; והשער השלישי מתמקד במעבר בין תחומי ידע ובמעברים על מפת המדע. שלושת השערים ממחישים היטב את המורכבות המאפיינת את הגישה של הספר. מתאימה במיוחד בעיניי הבחירה כי המאמר החותם את הספר יהיה זה של אורי שוויד. מאמרו של שוויד משתמש במתודולוגיה שונה מאוד מזו של המאמרים האחרים, כדי להראות – דרך בחינת נדידתם של מושגים מסוימים – "כיצד השיח הטיפולי נטוע בשדה המדעי כולו, אילו הן הדיסציפלינות השכנות ואיך זה משתנה עם הזמן". שוויד מציג באופן גרפי מאוד את תופעת התרגום כתופעה חובקת כול, ומראה כי המדעים הטיפוליים הם "נקודת מפגש של מדעי החברה, מדעי המוח וכמה התמחויות רפואיות" (עמ' 324).